

УДК 37.037

ДУХОВНІСТЬ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ СВІТІ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

С.С. Рашидова, М.С. Рашидов

У статті визначені поняття «духовність», «духовна культура», «патріотичне виховання», виявлено їхній взаємозв'язок, визначені духовні основи патріотичного виховання молоді.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Початок третього тисячоліття відмічений значною увагою до проблем духовності, духовної культури, визнанням не лише кризи як такої, але і її значущості в розвитку сучасного суспільства.

Отже, в умовах глобалізаційних процесів у всіх сферах життя науковці наполягають на тому, щоб зробити гуманітарну політику пріоритетною в державі, тобто «головним джерелом, основою і критерієм розвитку сучасного суспільства і держави мають бути культура, наука, освіта, а для цього необхідно сформулювати нові підходи до політики в областях культури і духовної сфери» [6]. Пояснюється такий акцент на культурі і духовності тим, що культура в умовах глобалізації буде основним чинником консолідації українського суспільства, громадянського єднання і згоди.

Визнаючи пріоритет загальнолюдських цінностей в духовному глобалізаційному просторі, учені не заперечують розвитку і збереження національних ідентичностей, що усуває одне з побоювань і протиріч, що існують з цього питання, – втрату національних самобутностей, національної духовності, а отже, і почуття патріотизму.

Незаперечно, що кожна нація більшою чи меншою мірою володіє величезним творчим потенціалом, створює духовні цінності, які можуть стати предметом гордості та патріотизму. У той же час у міру їхньої важливості та цінності для інших культур вони стають

надбанням людства. Такими прикладами можуть бути всевітньо відомі класики літератури, мистецтва, музики та їхні геніальні твори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

В умовах глобалізації проблема духовності привертає особливу увагу богословів і філософів, соціологів і психологів, педагогів і публіцистів, політичні сили і громадськість. Вболівають про занепад духовності людства (А. Швейцер), зараховують духовну кризу до глобальних проблем сучасності (Е. Фромм), надію на порятунок людства пов'язують зі змінами в духовній сфері (Хіггінс Р.).

Сучасні дослідники духовною засадою і важливим засобом виховання патріотизму бачать традиційне народне мистецтво. Народознавчим основам виховання присвячено багато сучасних наукових досліджень (О. Тищенко, Ю. Руденко, О. Феоктістова, Ю. Ледняк, О. Алексійчук, Г. Майборода, Ю. Мандрик, О. Семашко, В. Стрельчук, І. Таран, Т. Турсунов, Т. Чернігівець та ін). Науковці дійшли висновку, що без етнокультурної самоідентифікації неможливе формування і розвиток у підростаючого покоління почуття патріотизму, поваги до історії, традицій свого народу.

Дослідники сьогодення активно відстоюють духовні засади патріотичного виховання. Так, педагог О.Г. Стьопіна бачить реалізацію патріотичного виховання на духовних засадах християнства. В.А. Дроговоз наполягає на відродженні військово-патріотичного виховання, духовними основами якого є героїчне минуле України та Донбасу, героїчні сторінки української армії. Ми пропонуємо новий зміст патріотичного виховання наповнити культурно-художніми традиціями Донбасу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Актуальність проблеми очевидна: молодь нині виявляє перш за все цікавість до здобуття знань, умінь і навичок, що сприяють зростанню матеріального добробуту людини. Духовні цінності зрештою виявляються відсунутими на задній план, а то й зовсім похованими під матеріальними. Отже, за таких умов патріотичне виховання потребує нових підходів, наповнення його змісту духовними основами, а це в свою чергу потребує виявлення цих духовних основ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Тому метою нашої статті є визначення понять «духовність», «духовна культура», «патріотичне виховання», виявлення взаємозв'язку цих понять, духовних основ патріотичного виховання молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Смисловий спектр категорії духовності досить широкий і багатозначний. Найчастіше під цим розуміється щось, що належить до вищої сфери людської культури: мистецтва, етики, науки, релігії, до системи суспільних цінностей і ідеалів.

Відомо, що духовна культура охоплює діяльність свідомості і емоцій людини (індивідуальна культура) і продукти духовного виробництва (наука, моральність, виховання і освіта, включаючи філософію, етику, естетику, мистецтво, літературу, міфологію, релігію) – суспільну культуру. Духовна культура визначається розвиненістю культурних інститутів і організацій, інтелектуальної еліти, багатством інформаційної інфраструктури, стійкістю народних традицій, виступає одним з індикаторів розвитку і мірою благополуччя і упорядкованості суспільства [9, 102-106].

Отже, вирішення глобальних проблем – в «олюдненні» всього суцього, в «одухотворенні» основ життя, в перемозі людини над самим собою, над своїм «єго», це і шлях до вирішення всіх проблем і протиріч, які виникають у виховній роботі з юнацтвом.

Таким чином, наповнення всього, до чого торкається, чим займається людина, душею, духом, – завдання виховання духовної культури молоді й людини в цілому. Відповідно серед принципів, що затверджуються, – пріоритет загальнолюдських інтересів в процесі освоєння духовних і етичних цінностей, принцип гуманізму у змісті духовної культури, діалог і толерантність у всіх сферах сучасного життя.

Поведінка особистості переважно зумовлена не ззовні, а зсередини, з глибин її душі. Тому турбота про мораль, патріотичність молоді повинна бути важливим чинником не тільки національного, громадянського виховання в системі державних та громадських інститутів, але, і перш за все, духовного виховання, бо бездуховні, аморальні люди не можуть творити добро людям, не можуть бути

справжніми патріотами. Адже «патріотизм – любов до Батьківщини, відданість їй, прагнення служити її інтересам, відчуття взаємопов'язаності власної долі з долею Батьківщини» [7, 22].

Разом з тим молодь, порівнюючи офіційні ідеологеми з об'єктивними суспільними реаліями, бачить болючу невідповідність між ними. У ситуації, коли людина стикається із протиріччям між офіційно проголошуваними цінностями і соціальними реаліями, у неї залишається два виходи – або відкинути ці цінності, або намагатися змінити соціальну реальність відповідно до цих цінностей. І обидва з цих варіантів поведінки знаходять adeptів серед молоді [7, 26].

Саме молодь є найбільш чутливою до новітніх тенденцій розвитку суспільства, найбільш чутлива до болючих проблем сьогодення, найбільш адекватно здатна відобразити ці проблеми у духовній творчості. Тому так багато значить для становлення нації й держави розвиток духовного потенціалу молоді, її патріотичного виховання. Таким чином, мета патріотичного виховання сьогоденньої молоді – сформувати усвідомлену і моральну любов до Батьківщини, усвідомлену культурно-духовну належність до неї.

Формування національної свідомості й самосвідомості передбачає виховання любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення учнів до практичних справ, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину [Наводиться за: 1, 273].

Фіцула М. М. у навчальному посібнику з педагогіки підкреслює, що у вихованні національної гідності велике значення має правдиве висвітлення історії культури та освіти народу, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок історичної спадщини. У цьому зв'язку він наголошує на визначальній ролі вихователя, який повинен чітко бачити процес становлення національної свідомості вихованця, глибоко розуміти і вміти роз'яснювати зміст ключових понять – «національний», «патріотизм», «націоналізм», «громадянськість» тощо.

Оскільки межею, що відокремлює патріотизм від націоналізму, є визнання принципу пріоритету загальнолюдських цінностей, то поряд з вихованням патріотизму найважливішим завданням

виховання є подолання в молоді недовіри й підозрливості у відносинах до інших народів і націй, людей інших національностей, що мешкають в Україні та вважають її батьківщиною чи другою батьківщиною. Як відзначає Ольга Сухомлинська, «національне виховання в Україні, де національні меншини нині становлять 22% всього населення, має обов'язково спиратися на ідеї виховання толерантності й полікультурності, якщо ми вважаємо, що розбудовуємо громадянське суспільство» [11, 3]. М. Грушевський писав: «Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи – любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй» [4, 8].

Дослідники сьогодення підкреслюють, що дійсний патріотизм за своєю природою гуманістичний і включає в себе повагу до інших народів та країн, до їхніх національних звичаїв і традицій, до їхньої самостійності та незалежності й нерозривно пов'язаний з культурою міжнародних відносин.

Таким чином, нагальним завданням є необхідність формувати особистість, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків. Тому важливо навчити молодь співжиттю з іншими людьми і суспільними структурами, виробляти вміння регулювати різні психологічні, соціальні, політичні зв'язки, дотримуватися вимог культури та плюралізму думок. Світоглядними принципами особистості мають бути: «єдність у розмаїтті» та «домовленість замість протиставлення» [2, 28].

Ставлення особистості до Батьківщини, на їхній погляд, неможна звести лише до моральних почуттів. Вони мають більш широкий смисл і включають у себе відповідну потребнісно-мотиваційну сферу особистості, її патріотичну свідомість і поведінку, які, будучі закріпленими, у своїй сукупності й характеризують патріотизм як моральну якість. Таким чином, вчені визначають патріотизм як таку моральну якість людини, яка виражається у її любові та відданості своїй Батьківщині, усвідомленні її величі та слави й у переживанні свого духовного зв'язку з нею, у потребі та прагненні за будь-яких умов берегти її честь і гідність, практичними діями укріпляти її могутність і незалежність.

Задля здійснення виховної роботи з формування в учнів патріотизму і культури міжнаціональних відносин є необхідність осмислення сутності цього складного процесу.

Науковці дійшли висновку, що без етнокультурної самоідентифікації неможливі формування і розвиток у підростаючого покоління почуття патріотизму, поваги до історії, традицій свого народу.

Отже, на патріотичне виховання вагомо впливають етнокультурні особливості, духовний склад етносу, який є результатом його історичного розвитку. Виявляючи архетипи соціального життя, філософи О. А. Донченко і Ю. В. Романенко визначають соціум як «певне живе створіння, яке нічого не забуває, бо крім вербального, має генетичний досвід. Щоб зрозуміти соціум цілком, необхідно розкодувати хоча б деякі фрагменти його родової пам'яті, навчитись зчитувати інформацію, яка живе з нами, тут, на цьому місці, у різноманітних формах багато-багато років» [1, 8]. Саме ця «родова пам'ять» спонукає всебічно вивчати минуле, залучати здобутки минулого до сучасної культури, долучаючи до цієї діяльності школярів з метою стимулювання процесу їхнього етнокультурного, патріотичного, духовного виховання.

На основі аналізу наукової літератури визначено, що інтересу до культурних надбань значно сприяють спадкоємність і продовження культурних традицій, відтворення духовних цінностей.

Великий вплив на патріотичне виховання молоді має взаємодія шкіл, позашкільних заходів, центрів народної творчості, аматорських творчих об'єднань, діяльність і результати цієї діяльності можуть виступати духовними основами патріотичного виховання.

Серед них на Донбасі, наприклад, творче об'єднання «Натхнення» Маріупільської філії Донецького обласного ТОХНУ, клуб «Українська світлиця» – унікальний музей народного побуту (входить до Асоціації позашкільних закладів м. Маріуполя), клуб «Лівша» при центрі народної творчості Луганська, гурток «Декоративно-прикладне мистецтво» при центрі позашкільної роботи Слов'янського району м. Донецька, гурток декоративно-прикладного мистецтва студії Старобешівського районного Будинку дитячої та юнацької творчості, центр дитячої та юнацької творчості м. Алчевська та ін.

У шкільній практиці велику роль з патріотичного виховання на духовних засадах відіграють виставки, конкурси, свята, що відбуваються на Донбасі (свято культур національних меншин «Коло друзів», фестивалі української культури «Братчина», «Співуча трієра» та ін.), робота гуртків, колективів художньої самодіяльності.

Велике значення у справі вихованні почуття патріотизму молоді мають духовні засади художніх і краєзнавчих музеїв. Музеї є центрами вивчення та пропаганди духовної і матеріальної культури краю. Створення в них культурно-побутових експозиційних комплексів відтворюють національні риси культури і побуту населення краю та, безумовно, виховують у підростаючого покоління гордість за місце проживання і в цілому за Батьківщину, духовно наповнюють і розвивають.

Учителі-практики, вчені, громадськість усе більше й більше усвідомлюють необхідність більш активного насичення навчально-виховного процесу освітніх установ всіх типів і видів культурними компонентами, оскільки саме вони є духовними основами патріотичного виховання і створюють умови для духовного становлення молоді.

Близькою до нашої є думка педагога Г. К.Селевка про те, що школа як центр живої культури покликана забезпечити соціальну і духовну зрілість підростаючих поколінь. Вирішити це завдання можливо тільки при культуротворному характері освіти, в якому повинні бути цілісно й гармонійно представлені цінності духовної і матеріальної культури, основи наук і головні сфери мистецтва, ремесла, економічна культура й культура праці, культура родинних відносин тощо [9, 108].

Вітчизняні дослідники сьогодення відстоюють народознавчі основи виховання патріотизму. Формування патріотичної особистості засобами народознавства, як зазначає О. І. Тищенко, включає в себе взаємодію вчителів і учнів у розвитку моральних почуттів і рис поведінки. Справжня людина успішно формується в активній практичній діяльності, яка поліпшує умови життя в рідній місцевості, підвищує матеріальний і духовний рівень народу. Провідне значення має активність школяра, його бажання вдосконалювати себе, єдність слова і діла, поглядів і вчинків, моралі і поведінки [13, 64].

Визначаючи патріотичне виховання як організований культуротворчий процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичного поведіння, ми вважаємо, що такий процес не може не впливати на духовний розвиток сучасної молоді. Адже патріотизм – це сфера чуттєвого, тому задля пробудження патріотичних почуттів необхідний системний підхід та спеціальний цілеспрямований вплив на цю чуттєву сферу.

З одного боку, особистість у своєму культурному розвитку спроможна досягти висот цієї моральної цінності. А з іншого – творить буденне, що складається з виконання особистістю накладених на себе зобов'язань, які є складовими патріотизму, об'єктивно корисні суспільству, державі й самій особистості. У цьому випадку моральне, з одного боку, спонтанно стає раціональним, а з іншого – стає духовною основою для патріотичного виховання. Успішне моральне виховання в юному віці закладає основи й визначає подальше формування патріотичних почуттів. Правий був І.В. Белінський у тім, що громадянськість невіддільна від людяності, моральності, культури. Немоżliва любов до Батьківщини, якщо в дитини немає любові до своєї малої батьківщини, природи, рідного краю. Немоżliво любити народ, не люблячи батьків, не поважаючи дорослих і однолітків.

На думку В.А. Сухомлинського, і з цим не можна не погодитися, аморальні явища в підлітковому середовищі – це наслідок обмеженості, злиденності і примітивності світу почуттів. Він зізнавався в тім, що його розповіді про світ не тільки доносили знання до свідомості хлопчиків і дівчаток, але і змушували задуматися над долею світу, над тим, що його особисте щастя, щастя родини залежать від чогось більш значного, ніж город і присадибна ділянка [12, 174].

Дослідники сьогодення активно шукають шляхи виховання патріотизму сучасної молоді. І хоча підходи і засоби науковці пропонують різні, вони однакові у головному – у духовних засадах патріотичного виховання.

Педагог О.Г. Стьопіна, наприклад, бачить реалізацію патріотичного виховання на духовних засадах християнства [10]. Ще філософи «срібного століття» (наприклад, В. Соловйов) підтверджують, що тільки дві субстанції можуть бути вище людини: Бог і

Батьківщина, тільки з їхнього благословення складається моральна особистість – застава «здоров'я» людського співтовариства, тобто їхня духовність.

Дослідник В.А. Дроговоз пропонує відродити військово-патріотичне виховання, духовними основами якого є героїчне минуле України та Донбасу, героїчні сторінки української армії [5].

Новий зміст патріотичного виховання ми пропонуємо наповнити культурно-художніми традиціями Донбасу [8]. З одного боку, це необхідно з ціллю відродження художніх традицій. З іншого – це розуміння того, що немає Батьківщини-держави без Батьківщини-колиски, Батьківщини-неньки, того місця, де народився і виріс. Навчившись поважати та берегти місцеві святині, місцеві народні традиції, зберігаючи культуру регіону, його народу, людина вчиться шанувати та цінити Україну, робити все, щоб вона перетворилася в міцну і незалежну державу, з визнанням цінності культурно-історичного досвіду всіх її регіонів та прагненням до історичного компромісу Сходу та Заходу, діалогу їхніх культур.

Крім того, дослідники сходяться у тому, що, щоб патріотизм був дійсно духовним, він повинен носити не пасивний, а активний характер. Любов до Батьківщини, освячена віковою спадщиною, релігійними чи народними традиціями, героїчними сторінками, літературою, наукою, мистецтвом, як і будь-яка любов – не предмет для самозаспокоєння. Діяльна, жива любов виражається в повсякденній, копіткій, важкій, а часто монотонній і нудній роботі, виявляється в бажанні приносити користь, використовувати своє покликання так, щоб сприяти процвітанню Батьківщини, піклуючись про підвищення її матеріального й духовного добробуту й удосконалювання своєї школи, університету, вулиці, регіону, державного ладу.

Але зазначимо, що любов до Батьківщини, готовність захищати її інтереси, сприйняття історично сформованих національних традицій, значення історії і культури свого народу формується в родині, закріпленими в суспільстві нормами гуртожитку, його ціннісними орієнтаціями, тим, що прийнято називати духовністю. Але разом з тим і середня, і вища школа безпосередньо включена в цей процес, більш того, виховання названих якостей є одним із завдань у ряді тих, що пов'язані з

культурними цілями освіти. Патріотизм є однією з таких культурних цілей. Правильно поставлене виховання, за словами С. І. Гессена, є одночасно і патріотичне, і громадянське, і національне виховання, тому що воно реалізується, ґрунтуючись на патріотизмі й морально-духовних цінностях народу, ідучи коренями в соціокультурний досвід суспільства [3, 124].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, встановлено, що система патріотичного виховання передбачає формування й розвиток духовності молоді, соціально значимих цінностей, громадянськості й патріотизму в процесі виховання й навчання; масову патріотичну роботу; спільну діяльність із засобами масової інформації з висвітлення проблем патріотичного виховання.

У результаті аналізу наукових досліджень були визначені **духовні засади патріотичного виховання учнівської молоді та чинники, якими вони обумовлені:**

По-перше, з урахуванням змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, необхідним є визначення особливостей патріотизму та патріотичного виховання, яке б сприяло не тільки патріотичному вихованню, але й духовному розвитку сучасної молоді. Вирішити це завдання можливо тільки за культуротворчого характеру освіти, в якому повинні бути цілісно й гармонійно представлені цінності духовної і матеріальної культури, основи наук і головні сфери мистецтва, ремесла, економічна культура й культура праці, культура родинних відносин тощо.

По-друге, тільки висока мораль суспільства і високоморальна людина спроможні забезпечити економічний, соціальний, політичний розвиток Батьківщини і стати духовною основою формування патріотичних якостей у молоді.

По-третє, духовні основи патріотичного виховання зумовлені національною і регіональною духовною культурою.

По-четверте, духовна культура базується на традиціях народу, в тому числі культурно-історичних, культурно-регіональних, культурно-художніх.

По-п'яте, духовні основи патріотичного виховання допомагають збереженню історичної пам'яті народу, роблячи

актуальними героїчні сторінки українського народу, використовуючи їх як засіб формування патріотичних цінностей, почуттів, готовності до патріотичних вчинків, поведінки, життєдіяльності.

Література

1. Богульський Анатолій. Патріотичне виховання студентів юридичного факультету – складова становлення громадянина-патріота / Рідна школа. – 2004. – № 12 (грудень).
2. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.– 191 с.
3. Гессен С.И. Пед. сочинения. – Саранск. – 2001.
4. Грушевський М.С. Чи Україна тільки для українців // Цит. за: Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. - К., Видавництво УАННП "Фенікс", 1997. – С. 8.
5. Дроговоз В.А. Патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету: Дисертація на здобуття вченогоступеня кандидата педагогічних наук. –СНУ імені Володимира Даля, Луганськ, 2010.
6. Жулинский Николай. Украина: Перспективы либеральной демократии //Зеркало недели. – 2001 (22 - 28 сентября). – № 37 (361).
7. Мишаткина Т. В. Педагогическая этика: Учеб. пособие / Серия «Высшее образование». – Ростов н/Д: Феникс; Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 304 с.
8. Рашидова С.С. Виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу: Дисертація на здобуття вченогоступеня кандидата педагогічних наук. –СНУ імені Володимира Даля, Луганськ, 2007.
9. Селевко Г. К., Селевко Ф. Г. Социально-воспитательные технологии. – М.: Народное образование, 2002. – 176с.
10. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентів вищих навчальних закладів: автореф.дис. на здобуття вченогоступеня кандидата педагогічних наук. –СНУ імені Володимира Даля, Луганськ, 2007.

11. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін // Шлях освіти. – 2004. – № 2. – с. 2-5.

12. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. М. – 1979.

13. Тищенко О. І. Формування особистості учня засобами народознавства // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. звітної наук. практич. конф. – К., 1999. – 127с.

В статье раскрыты понятия «духовность», «духовная культура», «патриотическое воспитание», выявлена их взаимосвязь, определены духовные основы патриотического воспитания молодежи.

In the article concepts are exposed «spirituality», «spiritual culture», «patriotic education», their intercommunication is educed, spiritual bases of patriotic education of young people are certain.

Рашидова С.С. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рашидов М.С. – студент групи УП 771 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Зеленов Є.А.